

УДК 316.334.2 316.422

ТЕТЯНА ПЕТРУШИНА,

доктор соціологічних наук, завідувачка відділу економічної соціології Інституту соціології НАН України

Соціальний потенціал інноваційного розвитку економіки України

Анотація

В українському суспільстві виникла суперечність між офіційно декларованим курсом на інноваційний розвиток економіки та реальним станом справ, що полягає у відсутності необхідних для цього соціальних передумов. На підставі даних експертних опитувань проаналізовано складові соціального потенціалу інноваційного розвитку економіки, розглянуто основні чинники, що стримують цей розвиток, показано інноваційні можливості різних соціальних груп і перспективи інноваційного розвитку економіки України. Подано дані вперше проведеного в Україні опитування керівників підприємств наносектору.

Ключові слова: *інноваційний розвиток, українська економіка, соціальний потенціал, соціальні бар'єри, наносектор, економічна соціологія*

Дослідження інновацій та їхньої ролі в економічному й соціальному житті значно активізувалися в останні роки, зокрема серед соціальних дослідників. Якщо раніше у вивченні інноваційної проблематики домінували інженерно-технологічні й економічні підходи, то від початку 1980-х років і, особливо, від середини 1990-х акценти змістилися в бік соціальних чинників і наслідків інноваційної діяльності, у формат міждисциплінарних досліджень.

Серед українських дослідників інноваційного розвитку економіки також переважали економісти (В.Геєць, В.Семиноженко, А.Гриценко, А.Амоша, В.Антонюк, О.Новикова, Ю.Киндзерський, Е.Лібанова, В.Куценко, В.Будкин, П.Бубенко, Л.Федулова, В.Базилевич, Д.Богиня, А.Чухно та ін.).

Однак у своїх працях вони дедалі частіше аналізують проблеми інноваційного розвитку в соціальному контексті, бо розуміють необхідність дослідження економічних відносин, інститутів, процесів і явищ крізь призму соціального, у зв'язку з діяльністю соціальних суб'єктів, що мають свої інтереси, переваги, ціннісні орієнтації тощо.

В українському суспільстві сьогодні склалася явна невідповідність між офіційно задекларованим курсом на розвиток інноваційної економіки, об'єктивною потребою в ньому для підвищення конкурентоспроможності національної економіки та реальною ситуацією інноваційного дефолту. Тому вчені відділу економічної соціології Інституту соціології НАН України в рамках чергової науково-дослідницької роботи (НДР) проаналізували інноваційний розвиток з позицій економіко-соціологічного підходу й узагальнили нагромажені в економічній і соціологічній науках ідеї, що стосуються соціальних аспектів економічного розвитку. Це дало змогу не лише осмислити сутність соціального потенціалу інноваційного розвитку економіки (ІРЕ), виокремити його складові, а й визначити їхній реальний стан на підставі соціологічних і статистичних даних, показати взаємозв'язок соціальних бар'єрів і можливостей ІРЕ України, розкрити його ключові проблеми і перспективи.

Головною емпіричною базою послуговували результати двох експертних опитувань — експертного опитування, присвяченого вивченню соціального потенціалу ІРЕ України, та опитування керівників українських підприємств і дослідницьких організацій нанотехнологічного сектору, а також дані соціологічного моніторингу соціальних змін в українському суспільстві, що його впродовж 1992–2013 років здійснює Інститут соціології НАН України.

Завданням цієї статті є виклад основних результатів проведеної НДР “Соціальний потенціал інноваційного розвитку економіки України”. Ідеться про оцінювання інноваційності української економіки та складових соціального потенціалу ІРЕ, виявлення головних чинників, що стримують інноваційний розвиток, характеристику інноваційних можливостей різних соціальних груп, експертне оцінювання соціального потенціалу наносектору вітчизняної економіки і перспективи ІРЕ України загалом.

Під ІРЕ розуміють модель розвитку, ґрунтовану на здатності суспільства генерувати, впроваджувати і поширювати найрізноманітніші види інновацій, що охоплюють всі сфери життєдіяльності, й передусім сферу суспільного виробництва. Інноваційний розвиток передбачає перетворення інновацій на головний чинник якісного зростання та розвитку економіки. Мовою Й. Шумпетера інноваційний розвиток — це процес динамічного зростання національної економіки на основі пошуку й реалізації нових ідей, здійснення нових комбінацій у процесі виробництва (введення нового товару або нової якості товару; запровадження нового методу виробництва, нового способу комерційного поводження з товаром; відкриття нового ринку збуту; відкриття нового ринку сировини; реорганізація галузей промисловості [Шумпетер, 2011: с. 75]). Соціальний потенціал ІРЕ являє собою здатність суспільства реалізовувати інноваційну модель економічного розвитку. У вигляді абстрактної теоретичної формули його можна розглядати як сукупний потенціал соціальних

суб'єктів, соціальних відносин і соціальних інститутів. Конкретизація цього поняття потребує детальнішого визначення й уточнення складових (елементів) цього потенціалу. Це сукупна здатність різноманітних соціальних груп і суспільства загалом створювати, сприймати, впроваджувати і поширювати нововведення, що забезпечують економічний розвиток, а також організаційно-інституціональні можливості здійснення інноваційних практик соціальних суб'єктів економічної діяльності. До складу сукупного соціального потенціалу ІРЕ, на наш погляд, входять такі елементи (субпотенціали): соціально-політичний, соціально-економічний, соціокультурний, науковий, освітній та інституціональний потенціали.

Оцінювання інноваційності української економіки

За даними експертного опитування, проведеного у 2006 році спеціалістами Інституту економіки промисловості НАН України ($N = 137$), абсолютна більшість експертів (87%) оцінили інноваційність розвитку економіки України на низькому і дуже низькому рівні [Активізація, 2007: с. 288]. За минулі роки жодних позитивних, а тим паче радикально позитивних змін не відбулося. Вітчизняна економіка, як і раніше, залишається технологічно відстаюю, низькоукладною¹: питома вага продукції третього технологічного укладу становить приблизно 60%, четвертого — 35%, частка продукції вищих технологічних укладів менша за 5% (4% — для п'ятого і 0,1% — для шостого). Триває структурна деградація економіки. Якщо в розвинених країнах частка машинобудування у структурі промислового виробництва у другій половині ХХ століття зросла удвічі, то в Україні за роки ринкових трансформацій вона, навпаки, скоротилася у 2,3 рази. Зберігається набутий у перебігу реформ сировинний перекіс української економіки [Україна–2015, 2008: с. 40, 30]. Старіння основних фондів сягнуло катастрофічних показників: рівень зносу основних засобів за видами економічної діяльності 2010 року становив 74,9%, у тому числі в обробній промисловості — 66,8%, у сфері транспорту і зв'язку — 94,4% [Статистичний щорічник, 2012: с. 93]. 38% підприємств промисловості у 2011 році були збитковими [Статистичний щорічник, 2012: с. 106]. Продуктивність праці за паритетом купівельної спроможності, зокрема в Україні впродовж 2001–2008 років, за розрахунками вітчизняних економістів, була на рівні 12–16% від продуктивності праці у США і 30–33% — від продуктивності праці в Чехії та Угорщині [Соколик, 2011: с. 99].

¹ Під технологічним укладом розуміють макроекономічний комплекс технологічно схожих виробництв, що характеризуються спільністю технічних та інженерних рішень, способів організації виробництва. До третього технологічного укладу в Україні належать теплові електростанції, паливна і вугільна промисловість, чорна металургія тощо, четвертий уклад поданий важким машинобудуванням, суднобудуванням, кольоровою металургією. До п'ятого технологічного укладу належать роботобудування, телекомунікації, інформаційні послуги, електронна промисловість, програмне забезпечення, до шостого — нанотехнології, гена інженерія, альтернативна енергетика, нова медицина і фармакологія.

Чисельність учених-дослідників в Україні за період 1990–2011 років скоротилася у 3,7 рази [Статистичний щорічник, 2012: с. 320]. Державне фінансування наукової сфери становить лишень 0,29% від ВВП, що в шість разів менше, ніж передбачено Законом України “Про наукову і науково-технічну діяльність”, згідно з яким держава має забезпечувати бюджетне фінансування наукової і науково-технічної діяльності в розмірі не менш як 1,7% від ВВП [Наука в загоне, 2013: с. 3].

Зростання ВВП за рахунок уведення нових технологій в Україні свого часу оцінювалося у 0,7%, тоді як у розвинених країнах цей показник досягав 60% і навіть 90% [Україна-2015, 2008: с. 40]. Вкрай низькою залишається кількість інноваційно активних підприємств. На тлі помітної тенденції до зменшення їхньої кількості на початку нульових років збільшення частки інноваційно активних промислових підприємств за останні три–чотири роки є позитивним зрушенням. Проте навіть досягнутий у 2012 році рівень (17,4%) куди нижчий за аналогічний показник розвинених країн (70–80%). У більшості країн Центральної та Східної Європи рівень інноваційної активності коливається від 20% до 40%, у Бельгії він становить 60%, у Канаді — 65%, у Німеччині — 70% тощо [Федулова, 2013: с. 18]. Загалом питома вага підприємств, що впроваджують інновації, у загальній кількості промислових підприємств за роки ринкових реформ скоротилася практично наполовину: від 26,0% у 1994-му до 12,8% у 2011-му. Кількість освоєних нових видів продукції (незважаючи на короткочасне, але помітне збільшення у 2000–2002 роках) за двадцятилітній період багаторазово зменшилася і становила у 2011-му тільки 23,5% від рівня 1991 року. Кількість упроваджених нових видів технологічних процесів за цей час зменшилася приблизно втричі й становила у 2011 році 34,4% від рівня 1991 року, в тому числі маловідходних і ресурсозберезувальних технологій — 28,3% [Федулова, 2013: с. 17].

Сьогодні ми спостерігаємо, на думку експерта у сфері інноваційної політики Л.Федулової, наслідки реалізації найгіршого сценарію розвитку української промисловості. Увесь трансформаційний цикл виявився неінноваційним. Не реалізувалися й надії на відновлення основного капіталу на новій техніко-технологічній основі в рамках “вікон можливостей” за умов глобальної кризи.

Негативну оцінку динаміки інноваційності української економіки дають сьогодні й міжнародні експерти. І хоча Україна переведена із групи країн, що перебувають у стані переходу від першої, факторної, найнижчої стадії економічного розвитку (factor-driven stage of development), до другої, ефективної стадії, до групи країн, які перебувають уже безпосередньо на другій стадії — стадії ефективного розвитку (efficiency-driven), індекс її глобальної конкурентоспроможності¹ за останні роки істотно не змінився. Так, за даними сайта Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) (<http://www.weforum.org/issues/global-competitiveness>), індекс конкурентоспроможності України у 2007–2014 роках коливався від 3,98 бала 2007-го до 4,14 бала 2013-го, поступаючись

¹ Глобальний індекс конкурентоспроможності ВЕФ є інтегральним показником, розрахованим на підставі 117 субіндексів, дві третини з яких базуються на результатах щорічного опитування керівників вищого рівня національних компаній, а третину взято з офіційної статистики.

не тільки економічно розвиненим країнам, а й колишнім країнам соцтабору. Для порівняння: у 2014 році індекс конкурентоспроможності Швейцарії становив 5,67 бала, Німеччини — 5,51 бала, США — 5,48 бала, Японії — 5,40 бала, Великої Британії — 5,37 бала, Польщі — 4,46 бала, Казахстану — 4,41 бала, Росії — 4,25 бала. За розрахунками глобальної конкурентоспроможності у 2013–2014 роках Україна з індексом 4,05 бала посіла 84-е місце серед 148 держав. Причому найменш розвиненими серед чинників конкурентоспроможності вітчизняної економіки залишаються інноваційні чинники. Вони забезпечують 10% конкурентоспроможності країни, стимули зростання — 50%, базові умови — 40% [The Global Competitiveness Report, 2014: р. 376–377]. За останні роки спостерігається погіршення показників блоку “інновації”: рівень здатності здійснювати інноваційну діяльність знизився від 3,8 бала 2008-го до 3,2 бала 2014-го, наявність останніх технологій у країні — від 4,8 бала 2013-го до 4,3 бала 2014-го.

За глобальним індексом інновацій, що його обчислюють аналітики Корнельського університету, міжнародної бізнесу-школи INSEAD і Всесвітньої організації інтелектуальної власності¹, позиції України погіршилися в 2013 році порівняно із 2012 роком на 8 пунктів (вона перейшла із 63-го місця на 71-ме, індекс знизився із 36,1 бала до 35,8 бала). Для порівняння: за глобальним індексом інновацій у 2013 році Швейцарія посідала 1-ше місце (66,6 бала), Велика Британія — 3-те (61,2 бала), США — 5-те (60,3 бала), Японія — 22-ге (52,2 бала), Польща — 49-е (40,1 бала), Росія — 62-ге (37,2 бала), Казахстан — 84-е місце (32,7) серед 142 країн [The Global Innovation Index 2013, s.a.].

За індексом економіки знань (який обчислюють на підставі чотирьох показників: індексу економічного й інституціонального режиму, індексу освіти, індексу інновацій та індексу інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ))² Україна дещо погіршила свої показники за останнє десятиліття. Якщо 2000 року індекс економіки знань в Україні досягав 6,33 бала (54 місце в рейтингу країн), то 2012-го він знизився до 5,73 бала (56-те місце серед 145 країн). Для порівняння: за індексом економіки знань у 2012 році Німеччина посідала 8-ме місце (8,90 бала), Швейцарія — 10-те (8,87 бала), США — 12-те (8,77 бала), Велика Британія — 14-те (8,76 бала), Японія — 22-ге (8,28 бала), Польща — 38-ме (7,41 бала), Росія — 55-те (5,78 бала), Казахстан — 73-те

¹ Це глобальне експертно-аналітичне дослідження проводять від 2007 року, воно являє собою найповніший комплекс показників інноваційного розвитку країн, включених у дослідження (інститути, людський капітал і дослідження, інфраструктура, розвиненість ринку, розвиненість бізнесу, розвиток технологій та економіки знань, розвиток творчої діяльності). Глобальний індекс інновацій складений із 84 змінних і розраховується як зважена сума оцінок двох груп показників: 1) наявних ресурсів і умов для здійснення інновацій і 2) досягнутих практичних результатів здійснення їх. Індекс може варіювати від нуля до ста.

² Індекс економіки знань як комплексний показник, що характеризує рівень розвитку економіки, ґрунтованої на знаннях, був розроблений групою аналітиків Світового банку в рамках спеціальної програми “Знання для розвитку” з метою оцінювання здатності країн створювати, сприймати і поширювати знання. Індекс обчислюють за 10-бальною шкалою на підставі 109 різних показників.

місце (5,04 бала). Слід наголосити, що індекс знань, обчислюваний як середня величина трьох субіндексів — освіти, інновацій та ІКТ, в Україні, як і в Росії, помітно вищий за індекс економіки знань (6,33 і 6,96 бала, відповідно) [Knowledge Economy Index, 2012: р. 2; Індекс економіки знань, 2013: s.a.]. Це свідчить як про те, що рейтинги України в міжнародних порівняннях значною мірою “витягуються” високими показниками освіти населення, так і про явне недовикористання наявного в нас інтелектуального потенціалу.

Забезпеченість української економіки ресурсами

Найліпше українська держава, за даними експертного опитування¹, забезпечена для ефективного соціально-економічного розвитку природними і людськими ресурсами. Більшість експертів (92%) зазначили, що цими ресурсами Україна забезпечена достатньою або середньою мірою. Справді, згідно з наявними оцінками, природно-ресурсний потенціал України в розрахунку на душу населення у 1,5–2,0 раза перевищує ресурсний потенціал США, у 4 рази — Німеччини, у 12–15 разів — Японії [Україна-2015, 2008: с. 27]. Слабкіше виглядає забезпеченість матеріально-технічними ресурсами: на думку одних експертів (56%), країна забезпечена ними достатньою або середньою мірою, на думку інших (44%), — недостатньою. Найгіршим є забезпечення технологічними та соціальними ресурсами. Так, 71% експертів вважають, що Україна недостатньо забезпечена технологічними ресурсами, 21% — що середньою мірою. Не випадково автори національної стратегії розвитку наголошують, що в Україні технологічний потенціал і далі руйнується, а технологічне відставання від передових країн за останні роки “сягнуло критичної межі, за якою настає втрата самої здатності створювати конкурентоспроможну наукомістку продукцію” [Україна-2015, 2008: с. 32]. Більшість аналітиків (70%) заявили, що ми не забезпечені або недостатньо забезпечені соціальними ресурсами (13% і 57% відповідно); тільки 22% оцінюють їх на середньому рівні.

Переважна частина експертів вказали також на брак фінансових ресурсів (17% — на незабезпеченість, 48% — на недостатню забезпеченість). Водночас понад третину аналітиків (35%) вважають, що українська економіка забезпечена фінансами на середньому і достатньому рівні, а дехто прямо заявив, що за бажання фінансові ресурси можна знайти. Привертає увагу істотна розбіжність в оцінках наших людських і соціальних ресурсів: 60% експертів певні, що Україна достатньо забезпечена людськими ресурсами; 9% (кілька осіб) вважають, що і соціальними ресурсами вона забезпечена достатньо. Тож як використовуються соціальні ресурси в Україні, який у нас на сьогоднішній день соціальний потенціал інноваційного розвитку?

¹ Експертне опитування було проведене співробітниками відділу економічної соціології Інституту соціології НАН України ($N = 26$, 2013) в рамках науково-дослідницької теми “Соціальний потенціал інноваційного розвитку економіки України”. Експертами виступили не просто висококваліфіковані вчені та держслужбовці, а саме ті спеціалісти академічних інститутів, ВНЗ і державних структур, котрі безпосередньо досліджують теорію й організацію інноваційного економічного розвитку.

Аналіз складових соціального потенціалу ІРЕ

Оскільки сукупний соціальний потенціал ІРЕ, як уже зазначалося, являє собою систему потенціалів (соціально-політичного, соціально-економічного, соціокультурного, наукового, освітнього й інституціонального), було важливо виявити досягнутий рівень розвитку і значимість ролі, що її в ІРЕ мають відігравати конкретні елементи (складові) цих потенціалів. Ми спробували виокремити в рамках кожного із зазначених потенціалів його найважливіші складові, що дало можливість не лише одержати достатньо повну картину реального стану цих елементів, а й розрахувати індекси сукупного соціального потенціалу і субпотенціалів, що входять до його складу¹ (див. рис.).

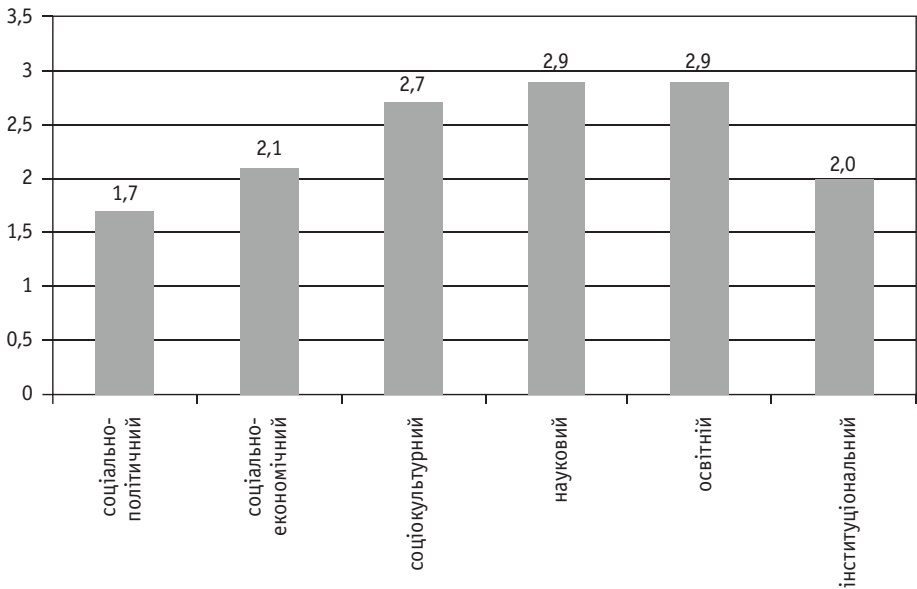

Рис. Індекси соціально-політичного, соціально-економічного, соціокультурного, наукового, освітнього й інституціонального потенціалів ІРЕ (за 5-бальною шкалою)

У рамках соціально-політичного потенціалу аналізувалися такі складові, як зацікавленість влади в реальному забезпеченні інноваційного розвитку, її здатність розробляти і реалізовувати програми ІРЕ, консолідація суспільства заради економічного і соціального розвитку, а також розуміння й обстоювання владою національних інтересів України. Майже всі ці соціально-політичні чинники експерти виокремили як значимі й дуже значимі. Проте в українських реаліях ці складові соціального потенціалу пере-

¹ Інтегральний індекс (сукупного) соціального потенціалу обчислено за формулою $I = \sum \alpha \times \beta / \sum \alpha$, де β — показники досягнутого рівня розвитку конкретних елементів, обраних для якомога повнішого відображення відповідного виду соціального потенціалу і поданих в однакових одиницях вимірювання за 5-бальною шкалою; α — ваговий коефіцієнт (нормативна значимість ролі цього елемента в ІРЕ), що визначається експертним шляхом.

бувають на низькому і дуже низькому рівні (табл. 1). Найнижче оцінено консолідацію сучасного українського суспільства заради економічного і соціального розвитку (1,5). При цьому переважна більшість експертів (81%) вважають, що без консолідації суспільства ІРЕ взагалі неможливий, як, до речі, і без довіри (85%).

Таблиця 1

Показники соціально-політичного, соціально-економічного й інституціонального потенціалів ІРЕ України, 2013, бали^α

Складові потенціалу		Оцінка досягнутого рівня	Значимість нормативної ролі ^δ в ІРЕ	Індекс потенціалу
Соціально-політичний	Зацікавленість влади в реальному забезпеченні інноваційного розвитку	1,7	4,7	1,7
	Здатність влади розробляти програми ІРЕ	1,8	4,1	
	Здатність влади реалізовувати програми ІРЕ	1,5	4,5	
	Консолідація суспільства заради економічного і соціального розвитку	1,5	4,4	
	Розуміння й обстоювання владою національних інтересів України	1,8	4,8	
Соціально-економічний	Відповідність структури зайнятості вимогам ІРЕ	1,6	4,0	2,1
	Матеріальні можливості працівників щодо підвищення освітньо-кваліфікаційного рівня	2,3	4,0	
	Купівельна спроможність населення щодо придбання інноваційних товарів	2,2	4,1	
	Потреба великих власників в інноваціях	2,4	4,1	
	Наявність інноваторів-підприємців в українському бізнес-середовищі	2,0	4,6	
Інституціональний	Конкуренція як каталізатор інноваційного розвитку	2,0	4,2	2,0
	Захист прав інтелектуальної власності	1,9	4,4	
	Стимулювання й підтримка державою інноваційної активності	1,6	4,5	
	Розвиненість інститутів інноваційної інфраструктури	1,7	4,4	
	Законодавче забезпечення інноваційної діяльності	2,6	4,2	

^α Усі показники розраховано за 5-бальною шкалою, де “1” означає “дуже низький рівень” (“практично незначима роль”), “2” – “низький рівень” (“малозначима роль”), “3” – “середній рівень” (“роль середньої значимості”), “4” – “високий рівень” (“значима роль”), “5” – “дуже високий рівень” (“дуже значима роль”).

^δ Тобто ролі, котру цей елемент має відігравати у забезпеченні ІРЕ.

Відзначені негативи гостро відчувають і пересічні громадяни. За даними всеукраїнського опитування громадської думки у 2013 році ($N = 1800$) 69% жителів України вважали, що чинна влада не обстоює загальнонаціональні інтереси. При цьому 27% населення вказували, що держава це завдання не виконує зовсім, 42% — що виконує тільки для годиться. Лише кожен п'ятий оцінив дії влади в цьому напрямі (22%) на середньому рівні. Тих, хто вважав, що чинна влада цілком або добре обстоює загальнонаціональні інтереси, лише 4%.

Якщо соціально-політичний потенціал експерти оцінили загалом на рівні, “нижчому” за низький (1,7 бала), то соціально-економічний та інституціональний потенціали — “просто” на низькому рівні (2,1 і 2,0 бала відповідно). Серед елементів соціально-економічного потенціалу найнижче оцінювалася відповідність структури зайнятості вимогам ІРЕ, що відображає структурні негативи української економіки. Дещо “вище” за низький рівень оцінили потребу великих власників в інноваціях, що також пов'язане з об'єктивними перевагами великого виробництва. Слід зазначити, що технології світового рівня, яким в Україні відповідає не більш як чверть усіх наявних технологій, зосереджені тільки на великих підприємствах [Україна-2015, 2008: с. 32].

Оцінка вітчизняними експертами інституціонального потенціалу на низькому рівні (2,0 бала за 5-бальною шкалою) (табл. 1) збігається з оцінкою інституціональних чинників української економіки міжнародними експертами. Так, у 2012 році серед складових індексу економіки знань найнижчий рівень мав індекс економічного й інституціонального режиму (3,95 бала за 10-бальною шкалою), найвищий — індекс освіти (8,15) [Knowledge Economy Index, 2012: р. 9]. Аналогічно серед складових індексу глобальної конкурентоспроможності української економіки найнижчу оцінку дістала характеристика інституціонального середовища — 3,0 бала (за 7-бальною шкалою), згідно з якою наша країна посідає 137-ме місце серед 148 країн. Таку само низьку оцінку — у 3,0 бала — серед основних показників, за якими обчислюють індекс глобальної конкурентоспроможності, поряд з “інститутами”, отримали тільки “інновації” [The Global Competitiveness Report, 2014: р. 376].

Перш ніж коротко спинитися на експертних оцінках конкретних елементів інституціонального потенціалу ІРЕ, доцільно подати цілісну картину інституціонального середовища вітчизняної економіки за даними наявних соціологічних досліджень. Нині в Україні замість соціально зорієнтованої ринкової економіки утвердився бюрократично-олігархічний капіталізм, вирішальну роль в якому відіграють монопольно корумповані суб'єкти, що реалізують свої приватні інтереси на шкоду загальнонаціональним. Не випадково, за даними репрезентативного всеукраїнського опитування — омнібуса ІС НАНУ 2013 року ($N = 1800$), українські громадяни оцінювали нинішній час як час злодіїв (40%), політиканів (39%), бюрократів (37%), авантюристів і пристосованців (31% і 29% відповідно). Лише 13% населення вважає наш час часом трудівників. Не менш показовими виявилися відповіді громадян на запитання про те, у чий інтересах передусім здійснюються економічні реформи. За даними всеукраїнського репрезентативного опиту-

вання, проведеного в березні 2012 року Центром соціальних і маркетингових досліджень SOCIS ($N = 3200$), найбільша частка населення вважала, що ці реформи здійснюються першою чергою в інтересах представників влади і вітчизняних олігархів (40% і 37% відповідно). Значно менше опитаних відзначили, що реформи здійснюються в інтересах великих підприємців і окремих груп населення (14% і 12%), ще менше — що в інтересах більшості населення (9%). Після 20 із лишком років перманентних реформ більшість наших співгромадян (73%), за даними омнібуса-2013, вважали побудоване суспільство несправедливим. Справедливим його визнавали лишень 4% громадян (люди оцінювали характер суспільства за 5-бальною шкалою, де “1” відповідає абсолютно несправедливому суспільству, “5” — дуже справедливому). Аналогічні оцінки були отримані й при відповіді респондентів на запитання, чи вдалося Україні стати демократичною, правовою і соціальною державою. Понад половину населення було впевнено, що Україні не вдалося стати демократичною державою (51%), відповідь “вдалося” обрали 12% опитаних. Ще більше громадян зазначили, що Україні не вдалося стати правовою і соціальною державою (65% і 60%), варіант “вдалося” обрали, відповідно, 7% і 8% (оцінювання здійснювалося за 5-бальною шкалою, де “1” означало “зовсім не вдалося”, “5” — “цілком вдалося”). Громадяни України стабільно оцінювали економічну ситуацію в країні доволі низько: у 2012 році середній бал за 11-бальною шкалою становив 2,8 пункта.

Не сприяє позитивним змінам в українському суспільстві й збереження нелегітимності основних інститутів ринкової економіки: приватної власності на великі підприємства та землю. Хоча загалом в Україні населення схвально ставиться до розвитку приватного підприємництва і приватизації малих підприємств, першочергове значення з точки зору інституціональної легітимності нинішнього соціально-економічного ладу має ставлення до приватної власності не на малі підприємства, а на великі.

Серед неформальних інститутів, що істотно мірою визначають якість інституціонального середовища, особливе місце належить чесності й порядності в поведінці людей. Сукупні дані моніторингових досліджень свідчать, що в нашому суспільстві, на жаль, існує проблема нечесної поведінки (табл. 2). Готовність до нечесної поведінки не поменшала за роки ринкових трансформацій. Понад те, серед молоді порівняно з людьми старшого віку значимо більшою (на рівні статистичної значимості розбіжностей) є частка впевнених, що більшість людей готові на нечесний учинок заради вигоди (78% і 70%).

Таблиця 2

Рационально-оцінні судження українських громадян стосовно нечесності в поведінці, 2012, $N = 1800$

Рационально-оцінні судження	Згоден	Не згоден	Не знаю
Більшість людей здатна збрехати, аби просунутися по службі	78	10	12
Більшість людей готова на нечесний учинок заради вигоди	71	16	14
Майже кожен може збрехати, щоб уникнути неприємностей	68	19	12

Інституціональною “нормою” реального економічного життя стала корупція, що, за слушним визначенням О.Пасхавера, поряд із дозованою демократією є поширеною технологією влади [Пасхавер, 2007: s. a.]. Хабарництво і корупція уразили всі верстви українського суспільства. Про масове поширення цих практик у повсякденному житті пересічних громадян, у тому числі у взаєминах із посадовцями, свідчать дані омнібуса-2013: чверть опитаних упродовж останнього року були змушені для розв’язання невідкладних життєвих питань давати хабаря: часто їх давали 5%, іноді — 22% громадян. Така потреба була у 7% опитаних громадян, проте їх “підвело” невміння давати хабаря. Назагал щотретій український громадянин зіткнувся з необхідністю при розв’язанні своїх проблем давати посадовим особам гроші або подарунки! Утім, у значній частини населення (44%) потреби в хабарницьких діях не було, а 22% респондентів виступають проти цього. Вражає поширеність у масовій свідомості сприйняття зловживань посадовим становищем і явищ корупції як буденних проявів українських реалій. Чверть опитаних центром SOCIS громадян (26%) при відповіді на запитання про залучення іноземних інвестицій заявили, що вони, навіть якщо будуть, в українську економіку не потраплять — їх розкрадуть. Більшість населення (66%) також не вірить, що у разі залучення фінансових ресурсів для впровадження інноваційних технологій вони будуть використані ефективно і за призначенням, сподівається на це п’ята частина (19%).

Такий стан формальних і неформальних інститутів в українському суспільстві стримує будь-який розвиток, тим паче інноваційний, що найгостріше потребує не просто сприятливого інституціонального середовища, а здатної дбайливо плекати паростки нових ідей, підтримувати їх на шляху комерціалізації і сприяти масовому поширенню інновацій.

Найвищу експертну оцінку серед інституціональних складових дістало законодавче забезпечення інноваційної діяльності (2,6 бала). В Україні насправді у цій сфері створена вельми потужна правова база. Проте у зв’язку з постійними порушеннями законодавче поле української економіки залишається радше гальмом, ніж стимулом та інституціональною підтримкою інноваційної діяльності. Брак дотримання чинних у країні законів, за даними соціологічного моніторингу, постійно відчувають приблизно 70% наших співгромадян.

Найнижче експерти оцінили державну підтримку інноваційної активності (1,6 бала), що збігається з їхньою оцінкою складових соціально-політичного потенціалу (1,7 бала). Хоча за умов відкритості економічних кордонів при неготовності більшості вітчизняних товаровиробників до конкурентної боротьби з потужними закордонними компаніями саме державна підтримка української промисловості набуває винятково важливого значення [Україна-2015, 2008: с. 32]. Низька оцінка реальної ролі держави в ІРЕ загалом суперечить розумінню і експертами, і всією науковою спільнотою надзвичайно значущої, багато в чому вирішальної ролі, яку держава має відігравати в забезпеченні інноваційного розвитку. Звісно, треба розрізняти “інноваційний розвиток” і “розвиток інновацій” як завдання макро- і мікрорівня (безумовно, взаємопов’язані між собою). Якщо на мікрорівні держава покликана насамперед забезпечити необхідні інституціональні передумо-

ви, інноваційний клімат, що стимулює й підтримує генерування і широке впровадження інновацій, то на макрорівні вона відповідальна за розроблення і реалізацію інноваційної політики на національному і регіональному рівнях. Крім того, держава виступає в ролі самостійного учасника економічних відносин і суб'єкта державної власності (промислових підприємств, наукових установ і навчальних закладів). На думку експертів, головними завданнями держави із забезпечення ІРЕ мають бути такі: забезпечення партнерства держави, бізнесу і науки; захист інтелектуальної власності; надання грантів на науково-дослідницькі роботи; пільгове оподатковування інноваційних підприємств і проектів; надання держзамовлень на вироблення інноваційних продуктів. Що стосується концептуального розуміння ролі держави в забезпеченні ІРЕ, то, на думку більшості експертів (81%), воно полягає у визначенні пріоритетів інноваційного розвитку і його спільного з приватним бізнесом фінансування (табл. 3). Проте в Україні, як поінформував свого часу Б.Патон, витрати бізнесу на науково-дослідницькі та дослідницько-конструкторські роботи (НДДКР) дуже скромні (близько 35% від загальних асигнувань в науку), тоді як у розвинених країнах цей показник сягав 70%) [Патон, 2008: с. 20].

Таблиця 3

**Роль держави в забезпеченні ІРЕ,
експертні оцінки, 2013, N = 26**

Роль держави	<i>n</i>
Держава має визначати пріоритети інноваційного розвитку і переважно (здебільшого) його фінансувати	2
Держава має визначати пріоритети інноваційного розвитку і частково його фінансувати разом із приватним бізнесом	21
Держава не має втручатися в інноваційну політику фірм і організацій	0
Інше	3

Дуже низьку оцінку, за даними експертного опитування, дістали й інститути інноваційної інфраструктури (1,7 бала), хоча понад половину експертів (14, або 54%) вважають створену в Україні інноваційну інфраструктуру чинником, що позитивно впливає на ІРЕ. Органи державної влади, на жаль, надають різні дані щодо кількості інноваційних центрів: бізнесів-інкубаторів, технопарків, центрів трансферу технологій тощо. За даними Української асоціації бізнесів-інкубаторів та інноваційних центрів, з-поміж 16 зареєстрованих технопарків реально працюють вісім, а ефективно — лише два-три. За даними цієї ж асоціації, нині в Україні існують 10 активних бізнес-інкубаторів. Утім, щоб залишатися рентабельними, їм доводиться займатися суто комерційною діяльністю [Інновації в Україні, 2011: с. 19–20]. Загалом, як зазначається в Державній цільовій економічній програмі “Створення в Україні інноваційної інфраструктури” на 2009–2013 роки, інноваційна інфраструктура в Україні функціонально неповна і недостатньо розвинена. Вона не охоплює всіх ланок інноваційного процесу. “В інно-

ваційному середовищі практично відсутні венчурні фонди і центри трансферу технологій. Не підтримується належним чином діяльність винахідників, раціоналізаторів, учених, які мають завершені науково-технічні розробки” [Шнипко, 2009: с. 176].

Не кращі в Україні справи із захистом прав інтелектуальної власності. З одного боку, це один із чинників, що сприяють ІРЕ, з іншого — його ефективність експерти оцінюють низько (1,9 бала). Про серйозні проблеми в цій сфері свідчать такі факти. На практиці в Україні реалізовується менш як 1% зареєстрованих об’єктів інтелектуальної власності (у Фінляндії — 30%). Дохід від продажу ліцензій у перерахунку на 1 особу становить близько 1 дол. на рік (у Росії — 10 дол., у США — понад 150 дол.) [Бубенко, Гусев, 2009: с. 34]. За рівнем захисту інтелектуальної власності Україна посідає 133-тє місце серед 148 країн з індексом 2,5 бала (за 7-бальною шкалою) — серед таких країн, як Мавританія і Монголія. За кількістю заявок (2,9), поданих за процедурою Договору про патентну кооперацію (РСТ) на мільйон населення, Україна посідає 52-ге місце. Для порівняння: Швеція — 1-ше місце (302,7), Швейцарія — 2-ге (290,1), Фінляндія — 3-тє (283,8), США — 12-тє (141,1), Сінгапур — 13-тє (124,4), Угорщина — 28-ме (23,3), Росія — 43-тє місце (6,1) [The Global Competitiveness Report, 2014: р. 411, 537].

Неврегульованими залишаються питання оцінювання об’єктів інтелектуальної власності, захисту прав держави на результати наукових досліджень, здійснених за бюджетні гроші, що створює передумови для безконтрольного відпливу і привласнення пріоритетної науково-технічної інформації. “Річні обсяги вивезених так званих нічийних інтелектуальних продуктів, — зазначено в довідці, підготовленій свого часу для засідання Ради національної безпеки й оборони України, — обчислюються десятками мільярдів гривень. Це наукові звіти, науково-технічна документація підприємств, придбана без урахування ринкових цін, тощо. Найпоширенішими каналами відпливу незапатентованих ідей і технологій є проекти УНТЦ (Український науково-технічний центр). За час його діяльності на території України профінансовано понад 800 проектів, результати яких передано іноземній стороні”. Іноземні корпорації та фонди, як правило, фінансують тільки останній етап досліджень, значно скорочуючи свої витрати й одержуючи переважне право на використання кінцевого продукту. Відсутність “державної системи контролю за імпортом технологій сприяє насиченню технологічного потенціалу країни застарілими, енерговитратними, екологічно небезпечними технологіями, що загрожує перетворити Україну на ринок застарілого обладнання” [Шнипко, 2009: с. 162].

Що стосується конкуренції як каталізатора інноваційного розвитку, то крім низької експертної оцінки цього інституту ринкової економіки (2,0 бала) слід відзначити необхідність його аналізу у взаємозв’язку з інститутом кооперації, співпраці та взаємодопомоги, без яких у принципі неможливо здійснювати інноваційну діяльність, тим паче за умов сучасного глобалізованого світу. За умов глобальної конкуренції країна, яка не зможе забезпечити ІРЕ, стає споживачем застарілих технологій, запозичення яких веде до деградації не тільки технологічного, а й соціального потенціалу держави.

Соціально-політичний, інституціональний і соціально-економічний субпотенціали ІРЕ дуже сильно взаємозалежні між собою і мають відігравати, на наш погляд, практично однакову роль в інноваційному розвитку країни. Разом із тим, за даними нашого експертного опитування (2013), сьогодні найнижче оцінюється соціально-політичний потенціал (1,7 бала), інституціональний — на рівні 2,0 балів, дещо вище — соціально-економічний потенціал (2,1 бала). При цьому середнє значення ролі складових соціально-політичного потенціалу навіть вище за аналогічні показники ролі в ІРЕ інституціонального і соціально-економічного потенціалів (4,5 бала проти, відповідно, 4,3 і 4,2 бала).

Дещо вищі оцінки, близькі до середнього рівня, дістали соціокультурний, науковий і освітній субпотенціали ІРЕ (табл. 4). Серед соціокультурних чинників найнижче оцінено наявну інноваційну культуру (1,7 бала). Помітно вище, майже на середньому рівні оцінено такі характеристики українських жителів, як творче ставлення до праці, потреба в підвищенні кваліфікаційного рівня (по 2,8 бала). Це повною мірою відповідає уявленням самих громадян про поширеність даних культурних цінностей серед населення. Чисельність тих, хто, за даними омнібуса 2013 року, вважає, що творче ставлення до праці, цінність постійного підвищення свого освітньо-кваліфікаційного рівня властиві більшості українських громадян, у два із лишком рази перевищує кількість тих, хто дотримується протилежної думки. Найвище серед складових соціокультурного потенціалу ІРЕ експерти оцінили “цінність самореалізації у фаховій діяльності” і “цінність досягнення матеріального добробуту через професійну діяльність” — 3,0 і 3,4 бала відповідно.

Важливим елементом інноваційної культури є також сприйнятливість населення до нових ідей. Залежно від ставлення людей до новинок, швидкості їх сприйняття і використання ми виокремили (в рамках омнібуса ІС НАНУ 2013 року) п'ять типів: 1) “новатори”: створюють нові ідеї, прагнуть їх упровадження (6%); 2) “налаштовані на новації”: швидко сприймають новинки, використовують їх раніше за інших (13%); 3) “прагматики-послідовники”: використовують новинки, якщо їх почали успішно застосовувати інші (26%); 4) “обережні реалісти”: обережно ставляться до новинок, використовують їх після застосування значною частиною населення (23%); 5) “консерватори”: вкрай обережно ставляться до новинок, застосовують їх, коли ними вже користуються практично всі (16%). Попри те, що значна частина опитаних не змогли визначитися, до якого типу себе віднести (17%), тенденції кількісного розподілу цих типів відповідають категоризації груп користувачів нововведень, запропонованій Е.М.Роджерсом, одним із провідних дослідників інновацій¹. Це свідчить про назагал прийнятний рівень інновативності населення України.

¹ За даними Е.М.Роджерса, приблизний розподіл індивідів за п'ятьма виокремленими категоріями “упровадників” такий: 1) “новатори” — 2,5%; 2) “ранні “упровадники” — 13,5%; 3) “рання більшість” — 34%; 4) “пізня більшість” — 34%; 5) “забари” — 16 % [Роджерс, 2009: с. 312–313]. Необхідно наголосити, що Е.М.Роджерс проводив у 1960 році дослідження, коли інновації ще не вторгалися настільки стрімко в наше життя. Нині потік інновацій став інтенсивнішим, а входження їх у повсякденне життя кількаразово пришвидшилося.

Показники соціокультурного, наукового й освітнього потенціалів ІРЕ України, 2013, бали^α

Складові потенціалу		Оцінка досягнутого рівня	Значимість нормативної ролі в ІРЕ	Індекс потенціалу
Соціокультурний	Інноваційна культура	1,7	4,5	2,7
	Творче ставлення людей до праці	2,8	4,4	
	Прагнення людей постійно підвищувати свій освітньо-кваліфікаційний рівень	2,8	4,4	
	Цінність самореалізації у професійній діяльності	3,0	4,4	
	Цінність досягнення матеріального добробуту шляхом професійної діяльності	3,4	4,3	
Науковий	Можливості науково-дослідницьких колективів генерувати фундаментальні ідеї	3,2	4,5	2,9
	Можливості науково-дослідницьких колективів перетворювати нові ідеї на інновації	2,3	4,4	
	Наявність вітчизняних наукових шкіл	3,2	4,2	
Освітній	Рівень освіти населення	3,5	4,2	2,9
	Якість системи освіти в країні	2,7	4,5	
	Здатність працівників використовувати інноваційні знання і технології	2,4	4,4	

^α Усі показники обчислено за вказаною у табл. 1 шкалою.

Однак за всієї важливості самої лише ментальної сприйнятливості людей до нового для розвитку інноваційної культури вочевидь недостатньо. Необхідна цілеспрямована робота з формування такого соціокультурного середовища, в якому культура інноваційної діяльності матиме стратегічно вирішальне значення. Як наголошують автори Національної хартії інноваційної культури, “потрібен системний комплексний підхід до проблеми, спрямований насамперед на створення такої атмосфери в суспільстві, в якій конструктивне ставлення до нової ідеї, нововведення було би і потребою кожного громадянина, і однією з найбільш значимих суспільних цінностей” [Лисин, 2000: с. 81]. Автори Хартії — представники науки, культури, освіти, органів державного і суспільного управління, ділових

кіл Росії, — “усвідомлюючи, що сталий розвиток нинішньої цивілізації можливий лише завдяки постійним нововведенням (інноваціям) у науці, освіті, культурі, економіці, управлінні”, звернулися із закликом до громадян Росії й інших країн “сприйняти потребу у формуванні високої інноваційної культури як відповідь на глобальний виклик ХХІ століття і на базі багатовікової культурної спадщини зробити прорив у використанні інтелектуального багатства і творчого потенціалу для блага і процвітання всього людства”¹ [Лисин, 2000: с. 81, 83]. Ці думки й ідеї збігаються із розумінням ролі та значимості інноваційної культури серед вітчизняних дослідників інноваційного розвитку. Так, Л.Федулова, розглядаючи формування і стале відтворення інноваційної суспільної культури як соціальний базис ефективного технологічного розвитку національної економіки, зазначає: “Серед головних завдань розвитку інноваційної культури в системі реалізації соціальних цілей слід розглядати стимулювання трансформації суспільних цінностей відповідно до визнання пріоритетів творчої праці, самовдосконалення і самоосвіти, соціально відповідального підприємництва і правової компетентності” [Федулова, 2010: с. 156]. На думку спеціалістів, які працювали в рамках проекту ЄС “Удосконалення стратегій, політики і регулювання інновацій в Україні” у 2009–2011 роках, формування інноваційної культури є одним із пріоритетів української інноваційної політики вже від 2003 року. Проте на шляху її реалізації й досі існують реальні перепони, в тому числі у вигляді зниження ролі наукової освіти, що призводить до браку професійних знань і навичок, необхідних для науково-дослідницької й інноваційної діяльності. Крім того, розвиток інноваційної культури залежить від багатьох культурних чинників, наприклад, соціального капіталу, рівня довіри в суспільстві, формування цінностей громадянського суспільства [Інновації в Україні, 2011: с. 38].

Експертні оцінки наукового й освітнього потенціалу свідчать самі за себе. Незважаючи на невпинне погіршення якості системи освіти в країні, наявний на сьогодні рівень освіти населення підвищує рейтинги України в міжнародних порівняннях. За оцінками фахівців Центру досліджень науково-технічного потенціалу й історії науки ім. Г.М.Доброва, інтелектуальний потенціал українського суспільства становить не менш як половину всього національного багатства країни й оцінюється на рівні 2,5–3,0 трлн дол. [Малицький, 2013: с. 74]. Разом із тим, як вважають автори національної стратегії розвитку України, рівень підтримки науки й освіти, особливо вищої, у нашій країні не відповідає цілям інноваційного розвитку [Україна-2015, 2008: с. 41]. Дані експертами оцінки виявили також істотний розрив між можливостями науково-дослідницьких колективів з генерування нових ідей і перетворення їх на інновації. Це є свідченням того, що реалізація

¹ Треба особливо наголосити одну із пропозицій, що містяться в Хартії інноваційної культури: “гуманітарним наукам, особливо соціології і психології, треба глибше досліджувати феномен інноваційної культури, його організаційну компоненту, шукати ефективні засоби проти зашкарублості, консерватизму, боягузливості, лінощів думки й інших пороків, що перешкоджають нововведенням” [Лисин, 2000: с. 82].

дослідницького потенціалу в національній економіці залишається серйозною проблемою, для розв'язання якої місце політики “виживання” науки мають заступити її реальна підтримка і розвиток.

Чинники, що стримують ІРЕ

На шляху реалізації ІРЕ бар'єрів різного штибу, на жаль, більше, ніж “драйверів”. Серед них є такі, що гальмують цей процес через нерозвиненість відповідних характеристик соціальних суб'єктів або соціальних відносин, а також інститутів, які за визначенням мають відігравати позитивну роль у забезпеченні інноваційного розвитку (наприклад, слабка консолідація суспільства, нерозвиненість інноваційної культури тощо). Ці чинники свідчать про низький соціальний потенціал розвитку і, якщо працювати над його підвищенням, можуть змінити свій вплив у позитивному напрямі. Якщо цей тип бар'єрів (перешкод “м'якого” типу) зумовлений нерозвиненістю соціальних передумов, то інший тип становлять власне соціальні бар'єри (“жорстких”), пов'язані з явищами, що мають соціально негативний смисл, і їхній вплив можна подолати лише шляхом радикального зменшення їхніх проявів або взагалі усунення. Не випадково більшість експертів зазначили, що суспільно-політична система і система сформованого в Україні сімейно-кланового олігархічного капіталізму негативно впливають на ІРЕ (на кожен із цих чинників вказали по 22 експерти, або 85%). Аналогічно більшість експертів відзначили негативну роль в ІРЕ соціально-економічної диференціації (19, або 73%). Також наголошено негативний вплив тінізації економіки та корупції. Унеможливує інноваційний розвиток і запозичена українською владою неоліберальна філософія господарювання, відмовитися від якої закликають як автори “Стратегії інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки за умов глобалізаційних викликів”, так і спеціалісти Центру ім. Г.М.Доброва, котрі вже понад 20 років вивчають проблеми ІРЕ України [Малицький, 2009].

Світовий досвід перекоонує, що в разі перевищення певного граничного значення соціально-економічної нерівності інноваційний розвиток країни стає неможливим. Тому принципово важливо, щоб розрив між доходами громадян верхнього і нижнього квінтелей становив не більш як 1:5. Сьогодні цей показник в Україні, за деякими оцінками, становить 1:40. Крім того, сама малозабезпеченість більшості населення стає суттєвим соціальним бар'єром інноваційного розвитку, оскільки низька купівельна спроможність стримує поширення інновацій і зводить нанівець навіть високу технологічну ефективність недоступних для пересічних громадян інноваційних товарів та послуг.

Істотним стримувальним чинником розвитку залишається тотальна недовіра населення до влади і держави, що є закономірним наслідком негативного досвіду ринкових реформ і розбіжностей між обіцянками і діями влади. За даними омнібуса ІС НАНУ 2013 року, рівень довіри в суспільстві до Верховної Ради, Уряду і Президента України був нижчим, чим до астрологів (4,6%, 8,1%, 10,9% і 13,8% відповідно). Майже три чверті населення (73%), за даними зазначеного вище опитування центру SOCIS, не вірили, що Україна

впродовж 10 років зможе ввійти до числа 20 економічно найрозвиненіших країн світу. Вірили в це 17% українських громадян. За цими цифрами проглядається як зазначений феномен тотальної інституціональної недовіри, так і здоровий глузд щодо об'єктивної оцінки кризової ситуації в українському суспільстві.

Інноваційні можливості різних соціальних груп

За оцінками експертів, тільки інженерно-технічні працівники деякою мірою зацікавлені в ІРЕ (3,4 бала за 5-бальною шкалою, де “1” означає “зовсім не зацікавлені”, “2” — “радше не зацікавлені”, “3” — “наскільки зацікавлені, настільки й не зацікавлені”, “4” — “радше зацікавлені”, “5” — “дуже зацікавлені”). Зацікавленість керівників держапарату, відповідальних за розроблення й реалізацію інноваційного розвитку, оцінена негативно, на рівні 2,2 бала, представників бізнесу — на рівні 2,6–2,7 бала. Найнижча зацікавленість в інноваційному розвитку — серед робітників (2,0 бала).

Крім фактичної незапитуваності інноваційного розвитку з боку його головних суб'єктів експертне опитування виявило низьку здатність зазначених соціальних груп до інноваційної діяльності. Оцінку, вищу за середній рівень, здобули тільки дві соціальні групи: висококваліфіковані інженери і наукові кадри технічного профілю (3,5 і 3,6 бала відповідно). Нижче за середній рівень оцінювалися здібності до інноваційної діяльності у наукових кадрів гуманітарного профілю (2,8 бала), великих власників (2,4 бала), висококваліфікованих робітників (2,7 бала); на низькому рівні — юристів і керівників держапарату, відповідальних за розроблення й реалізацію інноваційного розвитку (1,8 і 2,1 бала).

Активізація головних суб'єктів інноваційної діяльності передбачає наявність у них відповідних здібностей і формування такого інституціонального середовища, яке б породжувало однозначну зацікавленість суб'єктів господарювання в інноваційній діяльності.

Висока експертна оцінка міри позитивного впливу наявності інноваторів-підприємців як чинника ІРЕ справедливо наголошує провідну роль в інноваційному розвитку справжнього підприємництва — підприємництва в шумпетеріанському сенсі (як реалізації різного роду нововведень — нових продуктів, технологій, форм організації господарських зв'язків тощо). Вітчизняні дослідники П.Бубенко і В.Гусев зазначають, що “необхідно розуміти, що головними суб'єктами інноваційної діяльності є підприємці — не вчені й інженери, які створюють нове знання, не посередники, які допомагають комерціалізації цих знань, не державні інституції, що визначають правила гри на ринку і фінансують деякі початкові етапи інноваційного циклу” [Бубенко, Гусев, 2009: с. 33]. За надзвичайної важливості й необхідності активної роботи всіх учасників інноваційного процесу його результативність передусім визначається поведінкою тих, у чийх руках зосереджені економічні ресурси. Щоб власники підприємств були зацікавлені в інноваційному розвитку, а отже, могли брати на себе відповідальність за ризики впроваджуваних нововведень, вони мають бути впевнені у стабільних, про-

зорих і законодавчо захищених правилах організації бізнесу і в найближчій, і у віддаленій перспективі. За умов масової корупції, тінізації економіки, беззаконня олігархічних кланів апriorі відсутня зацікавленість в інноваційній діяльності. Адже остання, навіть обіцяючи значущі для економіки і суспільства результати, зазвичай потребує тривалого часу, не дає моментальної віддачі й обтяжена ризиком невдач. Тому в рамках сформованого господарського порядку більшість власників економічного капіталу віддають перевагу рентній максимізації економічного прибутку в короткостроковій перспективі. Рентозорієнтована поведінка ґрунтується на використанні будь-яких важелів влади (кримінальної, адміністративної, політичної, монополю ринкової) для диктату своїх умов і отримання грошового доходу від володіння будь-якими активами. Для переорієнтування економічних інтересів бізнесу з рентозорієнтованої поведінки на інноваційну необхідно радикально змінити нинішню інституціональну систему. Рентний механізм ведення бізнесу має стати неможливим у законному полі та вкрай не вигідним у плані витрат. А створене інституціональне середовище має не тільки не перешкоджати розширенню інноваційної діяльності, а й забезпечувати її суб'єктам конкретні економічні переваги. За даними опитування центру SOCIS, наші співвітчизники переважно не вірять в можливість створення в Україні стабільних, прозорих, законодавчо захищених правил і норм ведення бізнесу, як в інших економічно розвинених країнах. Тих, хто так вважає, майже втричі більше за оптимістів (62% і 21% відповідно). Потреба великих власників в інноваціях сьогодні в Україні оцінюється досить низько — 2,4 бала за 5-бальною шкалою; ще нижчою є оцінка реальної наявності інноваторів-підприємців у вітчизняному бізнес-середовищі — 2,0 бала (табл. 1).

Стан і перспективи розвитку нанотехнологічного сектору України

Для отримання реалістичної інформації про нинішній стан у сфері нанотехнологій, розвиток якої є одним зі стратегічних пріоритетних напрямів інноваційної діяльності в Україні на 2011–2021 роки, було проведене експертне опитування керівників українських підприємств/організацій, які створюють і/або використовують нанотехнології¹.

З огляду на розбіжність статистичної та іншої наявної інформації про ситуацію в наносекторі України, експертам ставили запитання, наскільки

¹ Опитування проводилося спільними зусиллями вчених Інституту економіки і прогнозування НАНУ (відділ економіки й організації високих технологій) та Інституту соціології НАНУ (відділ економічної соціології) у липні–серпні 2013 року. Були опитані керівники топ-рівня 41 суб'єкта нанотехнологічної діяльності (НТД), сім із яких є підприємствами переробної промисловості, 10 — структурними підрозділами вищих навчальних закладів, 24 — академічними установами. Опитуванням було охоплено практично всі наявні на той період підприємства й організації наносектору України. Добір суб'єктів НТД відбувався на основі аналізу статистичної інформації, контент-аналізу наукових публікацій та іншої доступної дослідникам інформації про ситуацію в нанотехнологічній сфері.

достовірні статистичні дані про кількість підприємств, що використовують і/або створюють нанотехнології. Тільки п'ятеро керівників вважають ці дані цілком достовірними. Абсолютна більшість їм не довіряють: достовірність статистичних даних викликає сумніви у керівників 32 підприємств, однозначно недостовірними їх вважають двоє керівників. Головними причинами недостовірності є неоднозначність розуміння самого терміна “нанотехнології” і свідоме спотворення даних (26 і 23 респондентів відповідно). При цьому четверо керівників гадають, що відбувається свідоме приховування інформації про створення/використання нанотехнологій. Половина експертів (19) твердять про “приписування” бажаного про створення/використання нанотехнологій, п'ята частина експертів (8) пов'язують недостовірність статистичних даних із некомпетентністю осіб, які заповнюють відповідні статистичні форми.

Основними споживачами української нанопродукції в галузевому розрізі є медицина, фармацевтичне виробництво, виробництво електричного й електронного устаткування, а також сільське господарство і виробництво машин та устаткування. При цьому основними споживачами своєї продукції керівники вітчизняних наноструктур називали українських суб'єктів господарської діяльності удвічі частіше, ніж закордонних. Продукція українських суб'єктів НТД запитувана насамперед українськими дослідницькими організаціями й університетами — саме їх відзначали половина керівників підприємств/установ НТД (22). Закордонні дослідницькі підприємства або університети споживачами своєї нанопродукції називали третину опитаних керівників (15). Згідно із відповідями 12 керівників нанопродукція їхніх підприємств/установ була одночасно запитувана і українськими, і закордонними дослідницькими структурами. Українські державні підприємства як одного зі споживачів нанопродукції назвали вісім експертів. Однакова чисельність експертів (по 14 осіб) відзначали, що їхня нанопродукція споживається українськими приватними і закордонними підприємствами. Транснаціональні корпорації або їхні підрозділи запитують вітчизняну нанопродукцію нечасто: тільки двоє експертів назвали їх як споживачів своєї нанопродукції, що, втім, не свідчить про те, що вони не цікавляться новими розробками українських учених. Мабуть, для великого транснаціонального бізнесу більшою мірою характерне запозичення оригінальних фундаментальних ідей із подальшим самостійним розробленням і впровадженням їх у виробництво, для чого є всі необхідні можливості. Троє експертів вказали, що нанопродукція їхніх установ на даний час узагалі ніким не запитувана. Загалом слід наголосити, що українські суб'єкти НТД не замикаються тільки у сфері досліджень, вони орієнтуються і на виробництво, як вітчизняне, так і закордонне.

Найсприятливішою формою організації виробництва в наносекторі, на думку опитаних керівників, є державні підприємства при наукових установах — їх у цій якості відзначали понад половину всіх експертів (24). За такої форми організації виробництва інноваційних продуктів передбачається державне замовлення і гарантоване державою фінансування. Також з однаковою частотою (18) керівники підприємств/організацій, що займають-

ся НТД, називали малий приватний бізнес при наукових установах і дослідницькі відділення транснаціональних корпорацій або їхніх підрозділів. Однаковою мірою (8) експерти відзначали державні підприємства і великий приватний бізнес як організаційні форми, найсприятливіші для розвитку наноіндустрії. Найрідше (4) такою формою вони обирали малий приватний бізнес. Тобто найсприятливіші організаційні форми для здійснення НТД — це структури, що є підрозділами великих організацій (державні установи, ТНК). Відповіді експертів також говорять про те, що для розвитку НТД конче важливо забезпечити тісний взаємозв'язок наукової і виробничої діяльності, гарантоване фінансування і наявність замовника в особі великого підприємства/установи.

Абсолютна більшість опитаних керівників стверджують, що продукція їхніх підприємств конкурентоспроможна і на вітчизняному ринку, і на ринку країн СНД (35 і 33, відповідно). Що стосується світового ринку і ринку країн ЄС, то конкурентоспроможною на них свою продукцію вважають лише дві третини керівників підприємств, що відповіли (23 і 24).

На думку більшості експертів, для розвитку наносектору необхідна співпраця між підприємствами/організаціями, що входять до цього сектору. Так, 37 експертів вважають, що для їхніх установ необхідна співпраця у сфері нанотехнологій з іншими вітчизняними організаціями. Аналогічно 39 експертів висловилися за необхідність співпраці із закордонними організаціями. При цьому важливими вони вважають всі виокремлені форми співпраці: спільні науково-технічні дослідження (середній бал, розрахований за 5-бальною шкалою ("1" — дуже низька важливість, "5" — дуже висока), становив 4,1 бала), спільні підприємства (3,4), підготовку кадрів необхідної кваліфікації (4,1), експериментальне виробництво нанопродукції (4,1), інвестиційні угоди (3,9).

Більшість експертів вважають за доцільне співпрацю в усіх цих формах як із Російською Федерацією, так і з Європейським Союзом. Проведення науково-технічних досліджень разом з колегами із РФ доцільним вважали 32 експерти, із колегами з ЄС — 39 експертів, створення спільних підприємств з РФ і ЄС — 24 і 30 експертів відповідно, підготовку кадрів високої кваліфікації — 25 і 36 експертів, експериментальне виробництво нанопродукції — 29 і 31 експерт, інвестиційні угоди — 28 і 34 експерти, відповідно.

Проте значна частина експертів, які відзначали високу доцільність співпраці з колегами та установами у сфері НТД Російської Федерації і Європейського Союзу, одночасно вказували на низьку можливість такої співпраці. Наприклад, спільні науково-технічні дослідження з ученими з РФ є доцільними, але важко реалізованими, за оцінками 15 керівників, те саме стосовно цієї форми співпраці з колегами з ЄС відзначали 26 експертів. Міжнародну співпрацю у формі спільних підприємств з РФ і ЄС вважають перспективною, але важко реалізованою відповідно 17 і 26 керівників, експериментальне виробництво нанопродукції — 22 і 23. Таку саму оцінку співпраці у сфері НТД із РФ і ЄС у царині підготовки кадрів високої кваліфікації дали, відповідно, 15 і 24 експерти, а укладання інвестиційних угод — 20 і 25 експертів.

Бар'єрами на шляху співпраці з РФ і країнами ЄС експерти називали відсутність фінансування і недосконалість/розбіжність правової бази НТД. Крім того, вони вказували на відсутність зацікавленості й низьку поінформованість про рівень НТД. При характеристиці співпраці України з країнами ЄС у сфері НТД додатково вказувалися такі бар'єри, як бюрократизація діяльності НАН України, складний бухгалтерський облік, візові бар'єри.

Результати опитування однозначно свідчать про винятково важливу роль держави в забезпеченні реального розвитку сектору нанотехнологій. Експерти вказували на необхідність відповідних державних програм, введення держзамовлення на нанопродукцію, активної участі держави в кадровій підготовці, пом'якшення ринкових регуляторів у сфері НТД. Про дієвість державних пільг свідчать відповіді експертів на запитання, чи збільшило б їхнє підприємство/організація обсяги виробництва/проведення НДР у випадку отримання певних пільг від держави. Переважна частина керівників відповіли ствердно (25), менша — негативно (16).

Про особливу роль держави свідчать і відповіді на запитання про те, яка форма власності — державна чи приватна — найбільшою мірою сприяє генеруванню інноваційних ідей. Понад половину з експертів, які відповіли (24), вважають, що генеруванню інновацій однаковою мірою сприяє і державна, і приватна форма власності. Третина експертів, які відповіли, такою вважають тільки державну або переважно державну власність (відповідно, 3 і 11 експертів). Переважно приватну власність як найсприятливішу щодо генерування інноваційних ідей обрали лишень двоє експертів, тільки приватну власність — взагалі жоден з опитаних керівників нанотехнологічних структур.

Попри чимало серйозних проблем, що стримують сьогодні розвиток наносектору в економіці України, експерти загалом оптимістично бачать його перспективи. За всіма видами діяльності вони оцінили ймовірний стан своїх підприємств/організацій за п'ять років як ліпший, ніж на сьогодні. А нинішнє становище суб'єктів НТД, за оцінками керівників, виглядає краще, ніж воно було п'ять років тому. Проте важливо наголосити, що йдеться про організації, які спромоглися встояти за непростих умов економічної кризи та соціально-економічної нестабільності в цілому. Більш як половина експертів (26) певні, що реальним умовам української економіки відповідає такий напрям розвитку нанотехнологічної сфери, як розроблення, впровадження і поширення (у тому числі за кордоном) власних технологій, утричі менше експертів (7) зазначили, що для наших умов більше підійде запозичення і використання закордонних технологій.

На запитання, чи реально в сучасному українському суспільстві здійснити прорив у сфері нанотехнологій, переважна більшість експертів відповіли ствердно. Однак розширені відповіді, де експертам запропонували вказати, що конкретно для цього потрібно зробити, свідчать про те, що реалізація такого оптимістичного бачення ілюзорна. Головною умовою такого прориву (що згадується в більшості відповідей) було би збільшення державного фінансування. Також відзначалася необхідність регулювання

правової сфери і поліпшення взаємодії між замовниками і розробниками нанотехнологій.

Як показало дослідження, для використання значного наукового потенціалу, зосередженого в секторі нанотехнологій, необхідне переважання відносин співпраці над конкурентними відносинами безпосередньо у сфері НТД, відновлення системи домовленостей між різними структурними підрозділами наукових організацій і промислових підприємств, що забезпечило би безупинний зв'язок наукових досліджень, розробок та впровадження їх в економіку. Діяльність дослідницьких організацій і підприємств наносектору України, на думку експертів, забезпечена висококваліфікованими кадрами, котрі мають високий творчий потенціал і знання, що відповідають світовому рівню. Водночас гострота проблем, пов'язаних із функціонуванням і виживанням суб'єктів НТД за сучасних умов свідчить, що підтриманню й розвитку науки загалом і НТД зокрема не приділяють сьогодні в Україні належної уваги.

Перспективи ІРЕ України за оцінками експертів

Об'єктивна оцінка реальної ситуації в українському суспільстві свідчить про відсутність необхідних соціальних передумов для здійснення офіційно задекларованого в Україні курсу на інноваційний розвиток. Нині лише троє з-поміж 26 експертів¹ вважають інноваційний сценарій розвитку української економіки найімовірнішим у найближчі 10–15 років (вісім експертів обрали інерційний, десять — змішаний). Інтегральний індекс наявного соціального потенціалу ІРЕ помітно нижчий за середній рівень і дорівнює лишень 2,3 бала (за 5-бальною шкалою). Ще нижче, за оцінками експертів, рівень використання цього потенціалу.

Бачення експертами, які є спеціалістами найвищого рівня компетенцій у сфері ІРЕ й інноваційної політики, сучасного стану і перспектив дуже важливе для формування реалістичної програми інноваційного розвитку. На особливу увагу, на наш погляд, заслуговують відповіді експертів на відкриті запитання про особливості ІРЕ України і їхні рекомендації із забезпечення реального зрушення економічного розвитку в інноваційному напрямі, здійснення інноваційного прориву, здатного вивести економіку країни на рівень 5–6-го технологічних укладів.

Кілька експертів заявили, що в Україні інноваційний розвиток узагалі відсутній. Основною причиною неспроможності України в сфері ІРЕ є засилля в уряді і правлячих колах країни неграмотних або напівграмотних антинародних політичних сил, не здатних до конструктивної роботи і проведення економічної політики, адекватної викликам сучасності. Як стверджує один з експертів, науковий співробітник Центру досліджень науково-технічного потенціалу й історії науки ім. Г.М.Доброва: “Україна в результаті здійснення невдалої державної політики допустила знищення високотехнологічного сектору своєї економіки, зниження втричі свого на-

¹ Ідеться про експертне опитування з проблем соціального потенціалу ІРЕ України (2013, № 26).

укового потенціалу”. Низка експертів, характеризуючи ІРЕ, наголосили несприятливі умови в Україні для такого розвитку. Першою чергою вони вказували на значну корупційну складову; відсутність чіткої державної інноваційної політики; недостатню інституціональну підтримку інноваційних процесів; несприйнятливність виробництва до інновацій; відсутність інноваційного менеджменту; слабку державну організаційну та фінансову підтримку; неадекватність інфраструктури інноваційної діяльності; відсутність ефективних механізмів забезпечення і стимулювання інноваційної діяльності; недостатню увагу до передавання знань і технологій як усередині країни, так і в рамках її міжнародних зв'язків.

Експерти неодноразово висловлювали думку щодо повної відсутності стимулів та інтересу до інноваційного розвитку. “Влада разом з олігархічним бізнесом поки не зацікавлені, а середній і малий бізнес і населення не усвідомлюють такої необхідності (верхи не хочуть, а низи не можуть)” (учений Інституту економіки промисловості НАН України). Великі власники намагаються заощадити на впровадженні інноваційних продуктів, віддають перевагу екстенсивному розвитку і ставляться до своїх підприємств і працівників як до засобу збагачення (науковий співробітник Інституту світової економіки і міжнародних відносин (ІМЕМВ) НАН України).

“Корупція і спричинені нею зневіра й апатія в суспільстві, значний розрив у доходах, відсутність кореляції між якістю та кількістю праці і добробутом та статусом, консервативний тип культури, що призводить до використання стратегії “виживання”, а не розвитку і значного впливу талановитих, ініціативних та освічених людей, молоді, котрі не сприймають Україну як країну для життя”, — так характеризує особливості ІРЕ в нашій країні на тлі реальних умов життя українського суспільства аналітик ІМЕМВ НАН України. Чітко сформулював особливості ІРЕ в нашій країні експерт з Інституту економіки і прогнозування НАН України: “Деєтатизація у сфері інноваційного розвитку, конформізм у відтворенні системи державного регулювання інноваційного процесу, кон'юнктурність у виборі державних пріоритетів і шляхів інноваційного і науково-технічного розвитку національної економіки”. Зважаючи на численні перешкоди на шляху переходу України до ІРЕ, дев'ять експертів (35%) вважають, що при виборі інноваційного напрямку економічного розвитку нашій країні треба виходити з того, що реальним умовам сучасного українського суспільства найбільшою мірою відповідає запозичення і використання закордонних інновацій. Шість експертів (23%) найдоцільнішим бачать розроблення, впровадження і поширення (у тому числі за кордоном) власних інновацій, семеро (27%) — імпорт закордонних інноваційних товарів.

Відповідаючи на запитання про особливості ІРЕ в Україні, експерти зазначили явну суперечність між широким генеруванням ідей і відсутністю їх реалізації (експерт Інституту економіки промисловості НАН України), між наявністю всіх необхідних ресурсів (“і фінансові можна знайти”) для ІРЕ і низьким рівнем реалізації організаційного й соціального потенціалу (експерт Інституту економіки і прогнозування НАН України). Багато експертів відзначили розбіжність між декларативними намірами стосовно ІРЕ і

відсутністю реальних дій. Розмірковуючи про те, що потрібно зробити для реального зсуву вітчизняної економіки в напрямі інноваційного розвитку, експерти наголошували на необхідності “визнати на державному рівні (реально, не формально) інноваційну модель розвитку економіки України як стратегічний курс країни” (експерт Інституту економіки і прогнозування НАН України), “покласти край бюрократичній імітації науково-технологічної й інноваційної політики і замість цього знайти ресурси та засоби для концентрації зусиль суспільства і держави на стимулюванні інноваційних процесів, реальної підтримки науки та промислових інновацій” (експерт Центру досліджень науково-технічного потенціалу й історії науки ім. Г.М.Доброва).

У відповідях експертів наголошується на необхідності забезпечення механізму відповідальності за ІРЕ на всіх рівнях і переходу від визнання інноваційного розвитку як стратегічного курсу країни до реальних конкретних цілеспрямованих заходів. Зміст їх, на думку експертів, не тільки відомий на прикладі інших країн, а й напрацьовувався в Україні в останні десять років. Крім подолання наявних бар'єрів на шляху інноваційного розвитку (у вигляді олігархічних владних структур, корупції, монополізму, спротиву бюрократії тощо) необхідно задіяти наявний соціальний потенціал зі знаком “плюс”.

Ідеться про імплементацію й удосконалення інноваційного законодавства, повернення до стратегічного планування з цих питань, створення ринку інтелектуальної власності й дієвої системи захисту прав інтелектуальної власності на всіх етапах інноваційного розвитку, введення системи комерціалізації наукових розробок, забезпечення реального конкурентного середовища і розвитку підприємництва, економічного стимулювання промислових підприємств за здійснення наукових розробок, істотне підвищення матеріального і соціального статусу людей, “які є рушієм модернізаційного сценарію розвитку”, про підвищення мінімальної заробітної плати у країні до рівня країн-членів ЄС і низку інших інструментів.

Дехто з експертів зазначив, що ІРЕ варто розглядати в контексті конче необхідного для країни переходу до нової великомасштабної індустріалізації (учений Інституту економіки промисловості НАН України). За словами експерта з Національного університету “Києво-Могилянська академія” (НаУКМА), “сьогодні в Україні прийнята концепція так званої індустріальної модернізації”, що є шляхом у глухий кут, оскільки в такий спосіб інновації стимулюватимуться лише в галузях і на підприємствах, що існують іще з радянських часів, хоча “лева частка інновацій має створювати нові підприємства, нові виробництва, нові робочі місця”. З цією метою “держава має створити інституціональні умови для формування масштабної верстви підприємців-новаторів”. Але головною проблемою залишається, за твердженням експерта з Центру досліджень науково-технічного потенціалу й історії науки ім. Г.М.Доброва, відсутність належного розуміння на всіх рівнях ролі інноваційного чинника в забезпеченні соціально-економічного розвитку країни. “Це потребує створення системи інноваційної освіти й інноваційної культури на державному та регіональному рівнях”. Розуміння ключової ролі соціальних і культурних чинників

в інноваційному процесі властиве всім експертам. Останні вказують на необхідність подолання “архаїчного менталітету”, підвищення рівня відповідних знань та інноваційної культури чиновників, які розв’язують питання інноваційного розвитку, широкого впровадження в систему вищої освіти навчальних дисциплін інноваційного менеджменту, формування “культури інновацій”, інноваційних цінностей у суспільстві загалом (включно зі створенням у громадян шляхом цілеспрямованої пропаганди “культу героїв — інноваційних чемпіонів”). “Почати формувати (а не декларувати) новаторське суспільство і культуру, в результаті цього сама економіка стане інноваційною”, — наголошує аналітик із Центру ім. Г.М.Доброва. При цьому необхідно забезпечити комплексний підхід до формування системи освіти і культури, адекватної потребам ІРЕ, що включає низку компонентів, котрі часто залишаються поза полем зору вчених і практиків.

Формально відповіді експертів стосовно того, чи реально в сучасній Україні здійснити інноваційний прорив на рівень 5–6-го технологічних укладів, розподілилися приблизно порівну: одні вважають, що реально, інші — що нереально чи майже нереально. Аналіз аргументації і відповідей експертів-“песимістів” з інших запитань показує, що за умови подолання реально наявних у нашому суспільстві “жорстких” бар’єрів на шляху інноваційного розвитку такий прорив може і має відбутися. “Перехід розвинених країн на 5-й і 6-й технологічні уклади є відповіддю на виклики глобалізації. Ці виклики диктують необхідність випереджального розвитку окремих конкретних сфер наукових досліджень і технологічних розробок, з багатьох із яких в Україні є відповідні заділи й експериментальні розроблення. Щоб відповісти на ці виклики, Україні необхідно радикально і глибше інтегруватися в глобальну інноваційну систему. Необхідні активні політичні заходи, спрямовані на стимулювання дослідницької діяльності, розроблення й поширення технологій у поєднанні із системою гідного соціального забезпечення. Прикладом для України в цьому плані можуть послугувати європейсько-континентальна (Австрія, Польща) і скандинавська (Фінляндія, Норвегія) моделі розвитку, а також країни з економікою, що зростає (Бразилія, Індія)”, — таку обґрунтовану відповідь на це запитання дав спеціаліст з Центру ім. Г.М.Доброва. Деякі експерти підкреслювали необхідність не лише інтеграції України в глобальну інноваційну систему, а й посилення її ролі в ній.

Таким чином, за сучасних умов ані ІРЕ, ані інноваційний прорив в Україні, попри життєво важливе значення їх для українського суспільства й економіки, неможливі. Лише системне подолання розглянутих вище соціально-політичних, соціально-економічних та інституціональних бар’єрів, поряд із виявленням адекватної політичної волі, проведенням послідовної науково-технічної політики, зацікавленістю в інноваційному розвитку з боку бізнесу й активної державної підтримки ІРЕ, забезпеченням належного фінансування, розвитком державно-приватного партнерства і підвищенням рівня консолідації суспільства приведе до інноваційної активності та відповідних “проривів”. Інноваційні прориви потенційно можливі в багатьох сферах економіки: в аерокосмічній індустрії,

літакобудуванні, суднобудуванні, “зеленій економіці” (сільське господарство, енергетика), сфері інформаційно-комунікаційних, біо- і нанотехнологій. Разом із тим, відзначив аналітик НаУКМА, “сфери проривів мають народжуватися із великомасштабних інновацій, а не визначатися заздалегідь”. За словами спеціаліста Інноваційної палати України, “щоб обрати сфери українського прориву, необхідно здійснити всеукраїнську ревізію інноваційних розробок, готових для організації нових наукомістких виробництв” і взагалі “запустити в Україні ескалатор, який би піднімав нагору найосвіченіших, найенергійніших і гідних, і спускав униз неосвічених, ледачих і нечесних”.

Загалом експерти однастайні у висновку, що “для інноваційного розвитку України є необхідні передумови: природні ресурси, промислово-технологічні потужності, інтелектуальні й науково-технічні ресурси, наукова й освітня мережа”. Головне завдання полягає в координації зусиль усіх учасників інноваційного процесу завдяки тісній взаємодії держави, бізнесу і науки, як при визначенні пріоритетних напрямків технологічного розвитку, так і в процесі їх здійснення (експерт із Центру досліджень науково-технічного потенціалу й історії науки ім. Г.М.Доброва). Крім того, для ІРЕ необхідна консолідація суспільства, правова захищеність підприємців, відновлення довіри людей. На неможливість ІРЕ України без цих соціальних передумов вказали, відповідно, 81%, 85% і 85% експертів.

Проведене дослідження продемонструвало, що реалізація стратегії інноваційного розвитку України можлива лише за умови реальної державної підтримки ІРЕ, подолання на цьому шляху “жорстких” соціальних бар’єрів і приходу до влади сил, по-справжньому зацікавлених у реформуванні суспільства, адекватному потребам більшості населення, а не тільки олігархічних кланів.

Джерела

Активізація інноваційної діяльності: організаційно-правове та соціально-економічне забезпечення : [моногр.] / О.І. Амоша, В.П. Антонюк, А.І. Землянкін [та ін.] ; НАН України, Ін-т економіки промисловості. — Донецьк, 2007. — 328 с.

Бубенко П. Почему тормозятся инновационные процессы в Украине? / П. Бубенко, В. Гусев // Экономика Украины. — 2009. — № 6. — С. 30–38.

Индекс экономики знаний 2013 [Электронный ресурс]. — Режим доступа : gtmarket.ru/ratings/knowledge-economy-index/knowledge-economy-index-info.

Інновації в Україні: Європейський досвід та рекомендації для України. Т. 3 : Інновації в Україні: пропозиції до політичних заходів. Остаточний варіант [проект від 19.10.2011]. — К. : Фенікс, 2011. — 76 с.

Лисин Б. Стратегический ресурс инноваций / Лисин Б. — М. : ИПЦ “Глобус”, 2000. — 87 с.

Малицкий Б.А. Неoliberalism и кризис инновационного развития экономики. Формула кризиса / Малицкий Б.А. — К. : Фенікс, 2009. — 64 с.

Малицкий Б.А. Социальный капитал науки: оценка и пути наращивания / Малицкий Б.А. — К. : Фенікс, 2013. — 80 с.

Наука в загоне // “МК” в Украине. — 2013. — 30 янв.–5 февр. — С. 3.

Пасхавер А. Перманентная украинская революция. Эпизод 2007 / А. Пасхавер // Зеркало недели. — 2007. — 6–12 окт.

Патон Б. Наука — інноваціям / Б. Патон // Наука та інновації. — 2008. — № 5. — С. 20.

Роджерс Е.М. Дифузія інновацій / Еверетт М. Роджерс ; пер. з англ. — К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2009. — 591 с.

Соколик М.П. Продуктивність і оплата праці за паритетом купівельної спроможності в Україні та інших країнах: порівняльний аналіз / М.П. Соколик // Економіка і прогнозування. — 2011. — № 1. — С. 85–103.

Статистичний щорічник України за 2011 рік. — К. : ТОВ “Август Трейд”, 2012. — 560 с.

Україна – 2015: Національна стратегія розвитку [Електронний ресурс]. — К., 2008. — Режим доступу : <http://www.semuzozhenko.net/content/files/Ukraine-2015%20big.pdf>.

Федулова Л.И. Инновационный вектор развития промышленности Украины / Л.И. Федулова // Экономика Украины. — 2013. — № 4. — С. 15–23.

Федулова Л.И. Соціальне спрямування цілей технологічної політики / Л.И. Федулова // Український соціум. — 2010. — № 2. — С. 144–158.

Шнипко О.С. Інноваційний дефолт України: економіко-технологічний контекст : [моногр.] / О.С. Шнипко. — К. : Генеза, 2009. — С. 180–181.

Шумпетер Й.А. Теорія економічного розвитку: Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу / Шумпетер Й.А. ; пер. з англ. В. Старка. — К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2011. — 242 с.

Knowledge Economy Index (KEI) 2012 Rankings [Electronic resource]. — 2013. — 7 лип. — Access mode : <http://siteresources.worldbank.org/INTUNIKAM/Resources/2012.pdf>.

The Global Competitiveness Report 2012-2013 World Economic Forum [Electronic resource]. — Access mode : [WEF_GlobalCompetitivenessReport_2012-13.pdf](http://www.weforum.org/pdf/globalcompetitiveness/000012.pdf). — 2013. — 7 лип.

The Global Innovation Index 2013. The Local Dynamics of Innovation [Electronic resource]. — 2013. — 7 лип. — Access mode : [The Global Innovation Index 2013_gii_2013.pdf](http://www.gii.gov.uk/gii2013.pdf).